

ANADOLU'NUN İLK KAMUSAL MEKÂNI: KAHVEHANE

Savaş ÇAĞLAYAN*

ÖZET

Kahvehane olgusuna coğrafik, kültürel ve mekan bağlamında baktığımızda önemli bir tarihsel geçmişle karşılaşmaktayız. Bu tarihsel geçmiş 400 yılı aşkın bir zamana, bir başka ifadeyle 400 yılı aşkın sosyal ilişkiler bütünlüğüne karşılık gelmektedir. İşte bu ilişkiler bütünlüğüne baktığımızda kahvehane olgusunun Anadolu topraklarındaki ilk kamusal sosyal mekan olduğunu görmekteyiz. Bu kamusal mekan sosyal bir içecek bağlamında gelişen ve içme edimiyle oluşan toplumsal bir bütünlüktür. Bu tarihsel ve sosyal bütünlük günümüzde mekansal olarak farklılık gösterse de içerik ve kurgulanış olarak hala varlığını sürdürmekte ve sürdürmeye devam edecek gibi görünmektedir. Bu tarihselliğe paralel olarak gelişen küreselleşen dünyamızda kafe olgusu da kamusal alanda yerini almış ve başka bir alternatif mekan olarak varlığını sürdürmektedir. Bu makalede kahvehane ve kafe olgusu bir birinin alternatifi olarak değil, kahvehanenin tarihsel sosyal bir mekan olarak yaşam alanlarındaki varlığı tarihsel perspektiften ele alınarak incelenecek ve anlaşılmasına çalışılacaktır. Ayrıca kahvenin sosyal bir içecek olarak tarihsel seyri takip edilerek, bir içme ediminin etrafında sosyalleşme olgusuna bakılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kahve, Kahvehane, Kamusal Mekan, Kafe, Güvenlik alanı.

THE FIRST PUBLIC SPACE OF ANATOLIA: KAHVEHANE

ABSTRACT

As we look at the *kahvehane* regarding geography, culture and space we found a very important history. This corresponds 400 years, in other words 400 years of bundle of social relations. In frame of the social relations, *kahvehane* is the first public and social spaces of Anatolia. This public space has shaped and was developed by social drinking of coffee. As a space, although this cultural and social bundle has been differentiated, it's still and seems like will be existed in terms of meaning and social building. Also *cafes* are took the place as public spaces and alternative places in parallel to globalizing world. In this article *kahvehane* will be analyzed in historical perspective as a social and historical existed in life space rather than focusing on *kahvehane* and *cafe* as if alternative spaces. In addition, history of the coffee will be traced to analyze socializing building around drinking act.

Keywords: Coffee, *Kahvehane*, Public space, *Cafe*, Security Space

*Yrd.Doç.Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

1.GİRİŞ

Kahvehane olgusunun var olmasında baş aktör ve kurumsal anlamda değişimin ajanı olan kahve, Doğu'nun Batı toplumlarına sunduğu bir olgudur. Pek çok kaynakta görülmektedir ki, kahve içme alışkanlığı ilk dönemlerinde Doğu toplumlarına ait bir davranış şekli iken, süreç içerisinde dünyanın her köşesinde görülen bir davranış haline gelmiştir. Bu anlamda kahve, dünyada petrol ticaretinden sonra, en yüksek hacme sahip ikinci üründür. Üretici olarak Ekvator çevresindeki 70 ülke bu ticareten pay alırken, aracı olarak ve tüketici olarak bu rakam tüm Dünya ülkelerini kapsamaktadır. Bu bağlamda sosyal bir edim olarak kahve içme davranışının her toplumda görüldüğünü ve gerek hazırlanış açısından gerekse de sunum açısından kahve olgusu toplumdaki topluma farklılık gösterdiğini söyleyebiliriz; kahve hazırlama ve içme olgusu, o toplumun kültürüyle harmanlanarak oluşmaktadır. Yine farklı toplumların yapısına göre farklılık gösteren, kahve evleri ya da kahve içilen mekanlar, insanın mekanla bir içecek vasıtasıyla kurmuş oldukları bir birlikteliğin bir ürünü; Anadolu topraklarındaki yaklaşık 400 yıllık geçmişiyle bir kurum olarak kahvehane olgusu, toplumsal yapımızın en eski ve köklü kurumlarından birisidir. Anadolu'ya ait bir kurum olarak 'Kahvehane', sınırları kültürel olarak belirlenmiş bir coğrafyanın ürünü, kültürel ve tarihsel bir olgudur.

Günümüzde küreselleşmenin kültürel ve ekonomik etkisiyle markalaşmış ve zincir işletmeler olarak yaygınlaşan kafe olgusunun varlığını gitgide daha fazla hissetmeye başladığımızı gözlemlemekteyiz. Bu makalede bir içme ediminin tarihsel arka planına sosyolojik bir bakış açısıyla irdelenerek, kahvehaneden kafeye doğru yönelen yapısal değişimin geçmişi anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu anlamda kahve ve kahvehane olgusu başat etmen olarak ele alınacak, içme edimiyle birlikte kamusal alan algısının nasıl olgunlaştığı kavranacaktır.

2.TARİHSEL ARKA PLAN

Toplumsal organizmanın mekanla bağlantıya ve ilişkiye girmesinde çeşitli faktörler rol oynamaktadır. Bu faktörlerden bir tanesi de sosyalleşme olgusudur. Bu olgunun dışa vurulduğu ve kendisini gösterdiği çeşitli alanlar ve mekanlar mevcuttur. Sosyalleşme mekanlarının oluşturulmasında etkili olan pek çok davranıştan birisi olan, içme davranışının diğerlerine göre daha ön planda olduğunu söyleyebiliriz. Toplumdan topluma ve coğrafik mekana bağlı olarak değişen içme davranışları, sosyalleşme mekanlarının oluşumunda da etkili olmaktadır. Örneğin Almanların birahaneleri, İngilizlerin 'pub'ları, Fransızların 'cafe'leri gibi daha pek çok farklı toplumdaki farklı mekanlar içme davranışı çerçevesinde oluşmuş sosyalleşme alanlarıdır. Anadolu'da görülen kahvehane olgusu, temel prensiplerde hiçbir farklılık göstermemekle birlikte toplumsal yapıya göre farklılıklar göstermektedir. Tüm dünyaya mülk olmuş sosyal bir

Savaş ÇAĞLAYAN

içecek olan kahve, kahvehane olgusunun ilk hammaddesi ve bu çerçevede oluşturulan sosyal ilişkilerin temel referans noktasıdır.

Tarihsel perspektif içerisinde ele alındığında, kahvenin 15. yüzyılda İslam ülkelerinde görülmeye başladığı çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir. Genel bir kaniya göre kahve bitkisinin ve meyvesinin kullanımı Etiyopya'dan dünyaya yayılmıştır. Kahvenin Anadolu'ya dolayısıyla İslam dünyasına girip yayılmasında, Yemen geçiş noktası olmuştur. Çünkü El-Zebhani adındaki bir alim, bir iş için Etiyopya'ya gider. Kahve içildiğini burada gören alim, daha sonra Yemen'de kahve bahçeleri yetiştirmeye başlar. Arap yarımadasında kahvenin en iyi yetiştiği yer Yemen'dir (Heise, 2001: 18). Bu sebepten dolayı da İslam ülkelerinde kahve Yemen ile birlikte anılmaya başlanmıştır, hatta İslam toplumlari için kahvenin doğduğu yer Yemen olmuştur diyebiliriz.

Kahve içme davranışının nasıl başladığı net olarak bilinmemektedir. Fakat bu konuyla ilgili üç efsane anlatılmaktadır. Kahve her topluma ve kültüre ait bir içecek olmasından dolayı, bu üç efsanenin öyküsü, aynı olsa da aktörleri kültürleri göre değişmektedir. Bu efsanelerden ilki ve en yaygını, çoban ile sufi tarikatı müritleri arasında geçmektedir. Efsaneye göre, bir büyük baş hayvan çobanı günlerdir uyumayan, tuhaf davranışlarda bulunan hayvanlarının, zinde ve sağlık olduğunu fark eder. Bunun üzerine durumu sufi tarikatı müritlerine bildirir. Yol üzerinde hayvanların yediklerini araştırırlar ve kahve bitkisini bulurlar. Kendileri kaynatıp içtiklerinde aynı etkiyi görürler. Ayrıca kavurma işleminin öğrenilmesinin de, araştırma sırasında düşen yıldırımın etkisiyle olduğu anlatılmaktadır. İkinci efsane, bir iftira yüzünden taşlarla kaplı çöle sürülen Ömer adındaki bir kişiye aittir. Hiçbir şey yetişmeyen çölde, açlıktan ölmek üzereyken bir çalının tohumlarını kaynatarak içen Ömer ve arkadaşları çok uzun süre hayatta kalmışlardır. Bu içeceği verdikleri cüzamlıların da iyileşmesi sonucunda, bu olay halifenin kulağına gider ve halife Ömer'i affeder. Üçüncü efsanenin kahramanı İslam peygamberidir. Amansız bir hastalığa tutulan Hz. Muhammed'e baş melek Cebrail bir gece elinde dumanı tüten siyah bir içecek getirir, bunu içen peygamber derhal iyileşir (Heise, 2001: 16).

Tüm bu efsanelere de dayanarak, süreç içerisinde kahvenin İslam dünyasının ayrılmaz parçası olduğunu söyleyebiliriz. Kahve ve İslamiyet arasındaki bağlantının en temel nedeni ise kahvenin İslam tarikatlarıyla olan serüvenidir. Bu serüvende kahveyi ilk olarak sufi tarikatı müritleri içmeye başlamıştır. Tarikat üyelerinin uzun zikir gecelerinde zinde kalabilmek için kahve içtikleri göze çarpmaktadır. Zindelik etkisinin yanı sıra bu içeceğin paylaşımsal bir şekilde, grup içi dayanışmayı artırmak için ortak bir kaptan içilmesi, İslamiyet'in etkili olduğu her ülkede kahvenin tarikatlar aracılığıyla yayıldığı konusunda bir fikir sağlamaktadır. Bunun yanında sufi tarikatına

Anadolu'nun İlk Kamusal Mekânı: Kahvehane

mensup kişilerin dini statülerinin dışında sosyal hayattaki varlıklarını dasürdüremelerinden dolayı, kahve içme alışkanlığının bu kişilerin ilk olarak yakınlarına öğretmeleri yoluyla yayılmış olma ihtimali de vardır. Hattox ise bu durumu şu şekilde anlatmaktadır: “Eğer sufilik dışı kapalılığı önde tutan bir akım olsaydı, yani Hıristiyan manastır yaşamını çoğu zaman belirleyen yüksek duvarların gerisine ve binanın içine kapanmış olsaydı, kahve içme, tarikatlara mensup az sayıda kişiyle ve gizli bir adet olarak kalırdı.” (Hattox, 1998: 22-23).

Bunun yanında kahvenin İslam ve Osmanlı topraklarında yayılmasında önemli merkezlerden birisi de El Ezher ilahiyat külliyesi ve bu külliyenin kurulu olduğu kent Kahire'dir. On altıncı yüzyılın başında kahvenin El Ezher'e ulaşmasını İbnAbdülgaffar açık bir biçimde anlatmaktadır, ona göre kahveyi El Ezher'e, zikir için gelen sufiler getirmiştir. İbnAbdülgaffar'ın belirttiği başka önemli bir nokta ise, El Ezher de zikir sırasında kahvenin bizzat şeyhler tarafından müritlerine ve zikirlerin halka kapalı olmamasından dolayı da orada bulunan herkese dağıtılmasıdır (Hattox, 1998: 23). Bu gelişme yani kahvenin içecek olarak dağıtılması, kahvenin geleceği için çok önemli bir davranıştır. Çünkü, bu gelişme üzerine kahvenin El Ezher çevresinde satılmaya başladığı bilinmektedir. Bu gelişmeyle birlikte kahve, kamusal alanda kendisini ticari bir mal olarak ve sosyal bir içecek olarak göstermeye başlamıştır. Ayrıca vakanüvis'ler, Mısır'a gelen Yemenlilerin (muhtemelen sufi'lerdir) El Ezher'in kendilerine ayrılan bölümlerinde yaptıkları sohbet toplantılarında, kendileri için kahve yaptıkları ve bu kahveyi toplantılara katılan kişilere ikram ettiklerini belirtmişlerdir. Bu süreçte El Ezher külliyesinin ve camisinin geçitleri, köşe başları gibi kamusal mekanların kahve içicileri tarafından kullanılmaya başlanması, yoldan geçenlerin ya da namaz vaktini bekleyen kimselerin de bu gruba katılmalarıyla kahve içme davranışı Kahire'de yaygınlaşmıştır. Bu gelişmelerle birlikte insanların birlikte olabilecekleri, paylaşımına dayalı bir müdavimlik alanı oluşmaya başladığı söylenebilir (Gregoire, 1999: 16). Bu yarı kamusal alanları kahvehanelerin, kapalı bir mekana sahip olmadan varolabilen ilk ilkel görüntüleri olarak nitelendirebiliriz.

Yine tarihsel perspektif açısından devam edersek kahve, Kahire'den Suriye oradan da İstanbul'a yani Anadolu'ya girmiştir. İstanbul'a doğru olan bu yolculukta tarikat üyelerinin ve El Ezher'e eğitim için giden kişilerin etkili olduğu, bunun yanında da kahvenin Suriye güzergahını takip ederek İstanbul'a ulaşmasında hac kervanlarının da etkili olduğu sanılmaktadır. Bu nokta da bir tarih vermek gerekirse kahvenin İstanbul'a ulaşması 1550'li yılların ortalarını bulmuştur denilebilir (Hattox, 1998: 24).

3.KAHVE VE KAHVEHANEYE KARŞI GELİŞEN TEPKİLER

Kahvenin serüvenine bakıldığında, 16.yüzyılın sonlarına doğru kahvenin Anadolu toplumsal hayatı içerisinde yerini aldığı, sadece bir bitkinin meyvesi olmaktan çıkarak ticari bir mal ve sosyal bir içecek olarak varlığını kanıtladığını görmekteyiz. Fakat kahvenin Anadolu kültürel yaşantısında yerini alması o kadar da kolay olamamıştır. Kahvenin sadece bir çekirdek olarak İstanbul'a ulaşması ne kadar kolay olduysa, ticari bir mal ve sosyal bir içecek olarak kahvenin varlığının kabul edilmesi en az o kadar zor olmuştur. Çünkü kahve ulaştığı ve İslamiyet'in etkili olduğu her karış toprakta ilk olarak güçlü tepkiler ile karşılaşmıştır. Aslında bu durum bir tezat oluşturmaktadır, çünkü kahvenin Etiyopya'dan başlayıp İstanbul'a kadar süren ele aldığımız yolculuğunda ve yayılmasında İslamiyet'in içinde yer alan kurumların çok etkili oldukları; bu kurumların gerek kahvenin taşınmasında gerek hazırlanış şeklinin öğretilmesinde gerekse de kahvenin sosyal bir içecek olarak varlık kazanmasında etkili oldukları gözlenmektedir. Önceleri büyük tepkiler ile karşılanan bu madde, sosyal bir içecek haline gelerek meyhanenin İslami alternatifi olmuş ve İslamiyet'in ayrılmaz bir parçası haline gelecek düzeyde sahiplenilmiştir. Tabi ki burada gözden kaçırılmamalıdır ki, ilk dönemlerde kahvehane de gerek İslami açıdan gerekse yönetim açısından çok büyük saldırılara hedef olmuştur.

Yandaş bularak yayılmaya devam eden ve nispeten dönemine göre dindar bir tavır olarak niteleyebileceğimiz tavrı sergileyen, yani kahve içmeye karşı olan kişileri Hattox, "riyakar" ve gelişen tepkileri de "şaşırtıcı" olarak nitelendirmektedir (Hattox, 1998: 25). Kahveye karşı olan tepkilere baktığımızda, tepkilerin kömürleşinceye kadar kavru lan bu maddenin sağlığa zararlı ve sarhoşluk verici bir madde olabileceği kuşkularından dolayı ortaya çıktığı görülmektedir. Ayaklanmalara ve hatta karşıt iki grup arasında çatışmalara neden olan bu düşüncenin temeli, şarap ile kahvenin birlikte ele alınarak haram olduğunun düşünülmesidir. Kahveye karşı çıkışın ikinci ana etkeni ise, kahve satılan ya da toplanılıp kahve içilen yerlerin toplumsal düzeni bozucu ve yıkıcı yerler olduğu görüşünden kaynaklanan düşüncelerdir. Bir araya gelerek yapılan bu toplumsal edim, kişileri ibadethanenin dışındaki başka kamusal alanda bir araya getirmesi, dönemin hem yöneticisi hem de din adamı olan kişileri rahatsız etmiştir. Dolayısıyla görüldüğü gibi bu ikinci etken, doğrudan yönetim kadrolarının rahatsızlığı, kamusal alanların kullanımı ve düzenlenmesiyle ilgilidir. Mısır ve Hicaz bölgesinde ilk olarak varlığını gösteren bu tepkileri Hattox şöyle özetliyor: "... anlatılanlar çerçevesinde kahvenin yasaklanmasını iki ayrı sorun olarak ele almamız gerektiği açıktır: Bir madde olarak bizzat kahveyle ilgili olan hukuki (buradaki hukuk, İslam hukukudur) sorun ve kahve içmeyle bağlantılı, ama bunun dışında görünen

Anadolu'nun İlk Kamusal Mekânı: Kahvehane

toplum için sakıncalı herhangi bir etkenin var olup olmadığıyla ilgili toplumsal-hukuki sorun.” (Hattox, 1998: 38).

Kahve tüketiminin İslam'ın önemli kentlerinden olan ve Osmanlı'nın başkenti İstanbul'daki durumuna baktığımızda yine benzer iki özelliğin kahve tüketiminin önündeki engel olarak görülmektedir: “Ulemanın olumsuz tepkisi iki öğeye dayanmaktaydı: Kahve çekirdeklerinin kavrulma sürecinde kömürleşmesi ile kahvenin halk arasındaki tüketimi sırasında, davetliler arasında fincanın elden ele dolaşmasına ‘sefih bir yaşantı’ göstergesi olarak bakılması.” (Saraçgil, 1999: 28). Fakat İstanbul'un, kamusal mekanların düzenlenmesi ve kullanılması konusunda kahveye tepki veren diğer kentlerden bir farklılığı hemen vurgulamalıyız: İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerin gittiği ve sadece gayrimüslim mahallerinde bulunan meyhanelerin varlığı. Bu meyhanelerin varlığı İstanbul'da yaşayan kişilerin böyle bir kuruma aşinalığını ve hatta gizli olarak buralara giden Müslümanlar vasıtasıyla da alışkinliğini ortaya koymaktadır.

Kahvenin İstanbul'a girişi daha öncede belirttiğimiz gibi 1550'li yıllardır ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde kahve kullanımında bir sorun yaşanmamıştır. Çünkü her kentte olduğu gibi İstanbul'da da ilk olarak kahve kullanımının yaygınlaşması ve tanıtılması bir tarikat aracılığıyla olmuştur. Müritleri arasında kahve kullanımı yaygınlaşan ve Kanuni Sultan Süleyman'ında üyesi olduğu “Halvetiyye” tarikatı İstanbul'da bu işin merkezi haline gelmiştir (Saraçgil, 1999: 29-30). Doğaldır ki bu dönemde kahve kullanıma bir tepki doğmamış, bizatihi kahvenin tüketimi Saray çevresi ve seçkin kesimde onay görmüştür. Ayrıca çarpıcı bir örnek olarak bu dönemde Sultanın özel doktoru Bedreddin el-Kusuni kahve kullanımını onaylayan bir görüş bildirmiş, kahvenin her derde deva bir ilaç olarak kullanılabileceğini söylemiştir (Saraçgil, 1999: 30). Fakat tüm bu olumlu yaklaşımlar sadece seçkin kesime tanınan bir ayrıcalık olarak düşünülmüştür. Bu dönemdeki bu olumlu görüşlerin yanında olumsuz gelişmeler de yaşanmıştır. Tarikatların dinsel seremoni mekanlarında, saray ve Osmanlı toplumunun seçkin kesimlerinde kullanımı hoşgörü ile karşılanan ve hatta desteklenen kahve tüketimi, bu özel alanlardan kamusal alanlara yani kahvehanelere taşınmasıyla birlikte kahve kullanımına ilk tepkiler gelmiştir.

Asıl büyük tepkiler ve ölümle sonuçlanan baskılar Sultan IV. Murad döneminde yaşanmıştır. Bu dönemde sadece kahve değil, yanı sıra tütün ve şarap da bu yasaktan nasiplerini almışlardır. Bu dönemdeki yasaklama nedenlerine baktığımızda yine o iki etkeni -din ve yönetim- görmekteyiz. Dinsel açıdan, Sünni mezhebinin Hanefî öğretisinin canlı olamayan şeyleri tüketmeyi haram sayması etkili olmuştur. Bu bakış açısıyla baktığımızda, kahvenin

Savaş ÇAĞLAYAN

kavrulması nedeniyle böyle bir fikir geliştirilerek kahvenin haram kabul edildiğini söyleyebiliriz. Diğer bir etken olarak da IV Murad'ın baskıcı kişiliğini de ortaya koyabiliriz.

Tüm bu elde ettiğimiz bilgilerin rehberliğinde bakıldığında, bir çekirdek olarak kahvenin, bir ürün olarak kavrulmuş ve dövülmüş kahvenin ve sosyal bir içecek olarak hazırlanmış kahvenin İslamiyet'in çeşitli merkezlerine gelişi, yayılışı, kullanımına karşı çıkılma nedenleri, birbirlerine çok benzemektedir. Fakat toplumsal bir edim olarak içmek kavramı çerçevesinde oturabileceğimiz, sosyal bir içecek olarak kamusal alanda zemin bulup gelişmesi, kahveye karşı çıkılan bölgelerdeki gibi birbirine benzemeyip farklılıklar göstermiştir. Bunun da en önemli nedeni, bu bölgelerin Osmanlı toprakları olmaktan çıkarak farklı ülkelerin dolayısıyla farklı kültürlerin egemenliği ve nüfuzu altında kalmalarıdır. "Bu yeni içecek, toplumsal çevreye ve döneme göre farklı biçimlerde algılandı. Ama her durumda, yeni toplumsal ilişkiler kurulmasına katkıda bulundu." (Tuchscherer, 1999: 103).

4.KAHVEHANELERİN MEKANSAL OLGU OLARAK ORTAYA ÇIKIŞI

Kahvenin tarikatların dinsel seremoni mekanlarından çıkarak toplumsal hayata girmesiyle birlikte kentsel yaşamın bir çok alanında etkili olmaya başladığı görülmektedir. Ayrıca daha üst boyutta kahve ticaretinin pek çok kişiyi ve bölgeyi olumlu anlamda etkilediği görülmektedir. Kahve içmenin giderek yaygınlaşması ve bunun bir mal olarak değerlendirilip, hazır şekilde sunularak satılması o döneme kadar bilinmeyen yeni bir kurumun yani kahvehanelerin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu gelişmeden daha önemli olan başka bir unsur da kahve içmenin eğlence haline gelmiş olmasıdır. Bu sebepten dolayıdır ki kahve içme olgusu evlerde ve hatta iş yerlerinde yaygınlaşmasına karşın, bir kurum olarak kahvehane hala günümüzde bile sosyal bir olgu olarak varlığını sürdürebilmektedir. Bir tarihsel belirleme yaparak ilk kahvehanelerin ortaya çıkmasına bir gönderme yapacak olursak, 1511 yılını ve gerçek anlamda kamusal alanda kahve tüketilen ilk mekan olarak kahvehanelerin bulunduğu kenti de Mekke olarak belirtebiliriz (Gregoire, 1999: 16).

Burada kahvehanelerin doğuşu ve yaygınlaşması konusunda, bizi daha fazla ilgilendirdiği için İstanbul'a baktığımızda ilk kahvehaneyi 1511 yılına yakın bir tarihte görmekteyiz. Tarihçi İbrahim Pecevi'ye dayanarak söylersek İstanbul'da ilk kahvehane 1554-55 yıllarında kurulmuştur. Halepli Hakem ve Şamlı Şems adındaki kişiler (Saraçgil, 1999: 33) İstanbul'a gelerek hem kahve ticareti yapmaya hem de Tahtakale'de birer kahvehane açarak kahvehane

Anadolu'nun İlk Kamusal Mekânı: Kahvehane

işletmeye başlamışlardır. Resmi şekilde açılan ve ticaret siciline kayıt edilerek ticarete başlayan bu kişilerin aldıkları izin, Osmanlı devletinin sosyal bir içecek olarak kahveye ve bu içeceğin hazırlanıp tüketileceği kamusal alan olarak kahvehaneye bakış açısını ortaya koymuştur. Böylece kahve ve kahvehane resmi olarak kabul edilmiş ve o tarihten başlayarak (arada kesintilere uğrasa da) günümüze kadar gelecek bir kurumun ve dolayısıyla bir geleneğin ilk temeli atılmıştır. Bu çerçevede, günümüzde bazı kişilerin müdavimlik davranışlarını geleneksel bir alışkanlık olarak değerlendirebilir ve geleneğin güçlü bir şekilde günümüze kadar ulaştığını söyleyebiliriz. Tekrar kahvehanelerin gelişme sürecine döndüğümüzde, kahvehane açmaya verilen bu izinle birlikte kahve vergisi diğer emtialara göre daha yüksek olarak belirlenmiştir. Bu uygulamayı Osmanlı'nın seçkin zihniyeti ile bağdaştırarak kahve tüketiminin maddi olarak üst tabakadan kişilere özgü olarak kalması isteği, ya da tersinden ele alarak kahve tüketiminin tabana, halka yayılmasını önlemek için alınmış bir önlem olarak düşünebiliriz. “Gerçekte, ilk kahvehanelerin müşterilerini, yönetimdeki yeni seçkinler sınıfı, bürokrasi, yani Kanuni döneminde özerk yapılı gerçek bir yönetim kurumu olan kalemiyye'nin üyeleri oluşturmuşa benziyor.” (Saraçgil, 1999: 33). Bunların yanında kahvehane müdavimliği konusunda Yeniçerileri'nde kalemiyye sınıfından geri kalmadığı bilinmektedir.

Bu yeni kurulan kamusal mekanların çalışma tarzı (daha önce de vurguladığımız gibi) İstanbul'da bulunan meyhanelerin çalışma tarzıyla benzerlik göstermekteydi. Bu benzerlikten dolayı bu mekanları Hattox “şarapsız bir meyhane” (Hattox, 1998: 70) olarak nitelemektedir. İstanbul'da açılan bu kahvehaneler kısa sürede büyük talep görmüşler ve ticari başarıya ulaşmışlardır. Bu başarılarının ardında, Müslüman kesimden kimselerin gitmesinin yasak olduğu ama yine de kentsel mekanda bir aşinalık yaratan meyhanelerin varlığı ve buralara duyulan merakın belirleyici olabileceği düşünülebilir. Ayrıca bu ticari başarının ardında, değil tüketilmesinin adının dahi hiç bilinmediği bu ürünün hazırlanarak satılması ve bu hazırlama şeklinin ürünle birlikte bir hizmet olarak sunulması, ayrıca bu yolla da kahvehane dışındaki kamusal ve özel alanlarda nasıl hazırlanması gerektiğinin öğretilmesi de yatmaktadır.

Kahvehanelerin kurularak kendi varlıklarını kabul ettirmeleri ile birlikte, kahve toplumsal bir içeceğe; kahvenin tüketimi de kitlesel bir tüketim anlayışına dönüşmüştür. Bu dönüşümle birlikte sıradan bir dükkan olan mekan, buluşma ve eğlenme yerine dönüşerek, toplumsal ilişkiler aracılığıyla kendisini dönüştürmeye başlamıştır. Ayrıca o döneme kadar cami ve hamam gibi kamusal alanlarda gelişen toplumsal ilişkiler, bunların yanında artık bambaşka yeni bir mekanda gelişmeye başlamıştır. Böylece yüz yıllarca sürececek olan bir yapı ortaya çıkmıştır. Oluşan bu yeni yapı içerisinde, bu alanlar, hiyerarşik yapının ve saygının geçici olarak ortadan kaldırıldığı yerler olarak da karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde bu olgu varlığını hala sürdürmektedir. Bunların

Savaş ÇAĞLAYAN

yanında kahvehanenin varlığı kentsel alanda da yeni yapılanmalar meydana getirmiş, kahvehanelerin etrafında sosyal ve ticari hayat gelişmeye başlamış, ilk dönemlerini cami ile içice yaşayan kahvehane böylece dine ve camiye olan bağımlılığından kurtulmuş, çarşı ve pazarı kendisine bağlamakla bir anlamda rüştünü ispat etmiştir. Bu süreçle birlikte kahvehanenin varlığı, kentin içerisinde kamusal bir mekan olarak toplumsal zeminde kabul görür hale gelmiştir. Evren ise bu durumu şöyle anlatmaktadır: “İlk kez cami yakınlarında namaz saatini bekleyen kişilerin zaman öldürme mekanı olarak ortaya çıkan bu tür kahvehaneler, giderek kahvenin büyük ölçekli ve oldukça yaygın tüketimi nedeniyle caminin bir aksesuarı ve yan yapısı olmaktan kurtulup, kendilerine özgü bir işleve kavuştu.” (Evren, 1996: 333).

5.KAHVEHANENİN SOSYAL ETKİLERİ

Buraya kadar yapılan incelemelerden, sosyo-kültürel ve konjonktürel yapı içerisinde yasaklamalara ve baskılara rağmen kahvehane toplumsal yapı içerisindeki yerini sağlamlamış ve tarihsel gelişimine günümüze doğru devam ettiğini söyleyebiliriz. Burada kısaca bir mekan olarak kahvehanenin toplumsal yapı içerisindeki yerini ele almaya başlamadan önce; kahve satılan kahvehane benzeri yerlerden bahsederek, bunların toplumsal yaşamdaki yerlerine de bir göz atalım.

Bunlardan en ilkel olanı Hattox’un “kahve ocağı” (Hattox, 1998: 70) diye adlandırdığı işleyiş sistemidir. Bunların en belirgin özellikleri seyyar olabilmeleridir. Ayrıca kahve ocaklarının bazıları küçük dükkanlarda ya da herhangi bir dükkanın bir köşesinde bulunabiliyorlardı. Bu sistemdeki amaç sadece kahveyi hazırlayıp satmaktır, diğer kahve satılan yapılarda olduğu gibi farklı hizmetler sunmazlar. Bu gibi yerlerde malzeme olarak kahve hazırlama araçları (ocak, fincan, cezve v.b) ve birkaç tabure kullanılmaktadır. Bu ocakların genelde ticaret merkezlerinde, dükkanların bulunduğu kentin belli bölümlerinde ya da pazarın çevresinde oldukları görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında bir lokalitenin ve buna eklenmenin bu işleyiş sisteminde varolduğu görülmektedir. Buralardaki en önemli hizmet ise kahvenin burada hazırlanıp dükkanlara ya da pazardaki tezgahlara servis yapılmasıdır. Bu gibi yerlerde genelde kahveyi hazırlayan kişiden başka kahvenin servisini yapan genç yaştaki yardımcılara da rastlanmaktadır. Tüm bunları ele aldığımızda buralar sadece kahve satmayı amaçlayan, sunduğu hizmet kahve ve kahvenin servisi ile sınırlı olan yapılanmalardır. Buralar kahvehaneler gibi mekan bağlamında sosyalleşmenin yaşanabildiği yerler olamamışlardır. Tarihsel bir olgu ve hizmet şekli olarak, kahve ocağının izini takip ettiğimizde, hala günümüzde varlığını sürdürdüğünü ve fonksiyonel olarak var olmaya devam ettiğini görmekteyiz. Artık günümüzde adları çay ocakları haline dönüşmüş bu alanlar tam da ilk ortaya çıktıkları gibi ticaret ve hizmet merkezi olan iş hanlarında, pasajlarda, sanayi sitelerinde, semt pazarlarının kurulduğu alanlarda ve sürekli insan hareketinin olduğu gezi ve alışveriş semtlerinde varlıklarını

Anadolu'nun İlk Kamusal Mekânı: Kahvehane

sürdürmeye devam etmektedirler. Fakat günümüzde sundukları ürün yelpazesi genişlemiş, ana içecek olarak çay, kahvenin yerini almıştır. Bunun yanında işlev olarak da kahvehane ile aralarında büyük farklılıklar göze çarpmaktadır.

İkinci ele almamız gereken yapı ise yine Hattox'un kullanımıyla "kahve dükkanlarıdır" (Hattox, 1998: 70). Buralara genel anlamıyla küçük yerel kahvehanelerdir (çarşı kahvehaneleri gibi). Yukarıda bahsettiğimiz kahve ocaklarından farkı sadece müşterilerini ağırlayabileceği küçük bir mekanın bulunmasıdır. Bunun dışında aralarında fazla bir farklılık yoktur. Günümüzde ise bu tip ayrı bir başlık altında ele alabileceğimiz ara bir yapılanmanın olmadığı görülmektedir. Çünkü günümüzde küçük çarşı kahvehaneleri de, genel kahvehane kavramı içerisinde yer almaktadır. Çay ocakları da biraz gelişerek üç beş kişinin oturabileceği yerlere dönüşmüştür, böylece bir ara kurum gibi görülebilecek olan kahve dükkanları günümüzde görülmemektedir.

Son olarak ele alacağımız ve bizi asıl ilgilendiren olgu ise geleneksel anlamda klasik kahvehanedir. 18. yüzyılın başlarında, Osmanlı ülkesine bakıldığında kahvenin ve kahvehanenin sosyal hayattaki yerini aldığını ve ulemanın, yönetimin kahve ve dolayısıyla kahvehane ile barıştığı görülmektedir. Böylece kahvehaneler şehir manzarasının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bunun en önemli kanıtı ise kahveye uygulanan yüksek verginin kaldırılmasıdır. Bu değişikliğin dolaylı sonucu olarak, ilk zamanlarda sadece saray çevresi ve seçkin kesime ait olması istenen kahve kullanımının, tabandan gelen baskılarla birlikte, artık tabana yayılmaya başladığı, dolayısıyla yönetimin kahvehanelere olumlu yaklaşmaya başladığı görülmektedir. Burada bir basamak üste çıkarak baktığımızda, kahveden alınan yüksek verginin düşürülmesiyle oluşan bu durum, bir zihniyet değişimi ile sosyal ve kamusal bir alan olan cami ve hamamdan sonra kahvehanenin de, daha etkin olarak kabul gördüğünü ortaya koymuştur. Bu dönemden sonra yaşanan baskı ve yasak dönemlerinde dahi kahvehaneler kapatılmaya çalışılmamış, bilhassa II. Abdülhamid dönemindeki jurnaller vasıtasıyla yönetim buralardan yararlanmıştı (Kırlı, 2000: 60). Bu barıştan sonra ulema da kahvehaneden yararlanma yolunu bulmuş, cemaatlerini geliştirmek için ulemalar, camilerinin yanına kahvehaneler kurmuşlardır. Ayrıca kahvehane dönemin ticarethanesi olduğu için, yine ulema vakıflar aracılığıyla kahvehaneler kurup çalıştırarak ticari ranttan da gerekli payı almışlardır.

Kahvehanenin diğer bir görüntüsüne baktığımızda, kahvehanelerin Osmanlı (Türk) toplum yapısındaki cinsiyet kalıplarını yansıtmakta olduğunu görmekteyiz. Artık günümüzde değişmekle birlikte kahvehane gerek imaj gerekse de yaşam alanı olarak maskülen bir sosyal alanı olagelmiştir. Tabii ki bu saptama geçmiş ve sosyal alandaki etkinliği bizim kahvehanelerimizden daha farklı ve yoğun olan Avrupa (Paris, Viyana vb.) kahvehaneleri için geçerli olamaz. Kahvehaneler, varlıklarıyla ilerleyen süreçte yeni bir zaman ve mekan anlayışı oluşturarak toplumsal hayatı yeniden biçimlendirmişlerdir. Çünkü kahvehane bir müdavimlik alanı olmuş, erkeklerin zamanının çoğu

Savaş ÇAĞLAYAN

kahvehanede geçmeye başlamıştır. Kahvehane gibi bir kurumsal yapının olmadığı dönemlerde erkekler işlerinden çıktıktan sonraki zamanlarını ve gecelerini kadınlara benzer olarak evlerinde geçirirlerdi. Kadınlar için olduğu gibi erkekler için de eğlence ve sosyalleşme etkinlikleri mekansal olarak eve bağımlı komşu gezmeleri idi. Kahvehanelerin kurumsal olarak varolup toplumsal yaşamdaki yerini almasıyla birlikte, kahvehaneler erkekler için hem eğlence hem sosyalleşme hem de vakit geçirilen tembellik mekanları haline gelmiştir. Ayrıca evlerinde erkekler için ayrılmış selamlık kısmı–mekanda sosyal parçalanmışlığı yansıtan-bulunmayan ev sahipleri için misafir ağırlamak büyük bir problem iken, kahvehanelerin varlığı ile erkekler için misafir ağırlamak hem problem olmaktan çıkmış hem de daha ucuz hale gelmiştir. Bu dönemlerde kahvehaneler daha eğlenceli hale gelmeye başlamış, kahvehanelere meddah gösterileri, Karagöz oyunları, manzum şiir dinletileri ve kukla oyunları girmiştir. Özellikle Ramazan ayındaki eğlenceler de kahvehanelerin çekim güçlerini artırmıştır. Bu olgu, toplumsal yaşamı büyük ölçüde dinin domine ettiği bir toplumda kahvehanelerin toplumsal, dinsel alanlar ve alışkanlıklar arasında kendisine bir yer edindiğini bize gösteriyor (Hattox, 1998: 86).

Kahvehanelerin toplumsal yaşamdaki diğer başka bir alanına baktığımızda; ilk ortaya çıktığı yıllarda toplumsal yaşam içerisinde bütünleşmeyi arttırdığı, hiyerarşiyi azalttığı görülmektedir. Oysa zamanla kahvehane sayısının artması ve bu olgunun gelişmesi, aksine farklı toplumsal grupların kendi içine kapanmasına neden olmuştur. Toplumsal yapıda varolan etnik, dini, kültürel, dilsel ve yöresel farklılıklar bu müdavimlik alanlarında da kendini göstermeye başlamıştır. Her cemaat kendi kahvehanesini açmaya ve müritler o kahvehaneye gitmeye başlamışlardır. Özellikle bazı kahvehanelerin sürgünlerin toplanma yeri (Georgeon, 1999: 55) olduğu belirtilmektedir. Tatarların kahvehanesi, Bosnalıların kahvehanesi, Arnavutların kahvehanesi, Arapların kahvehanesi, vb. gibi pek çok kahvehane kurulmuştur. Bunların yanında hemşeri kahvehaneleri de en çok varlık gösteren yerler olmuşlardır. Bu noktada, bu hemşeri kahvehanelerinin özellikle İstanbul gibi iş bulmak için ya da her hangi başka bir etken ile göç alan kentlerde yoğun olarak bulduklarını söyleyebiliriz. Hemşeri kahvehanelerinin bu kadar yaygın olmasındaki bir başka etken de, bu hemşeri kahvehanelerinin üst katlarında konaklamak için ve yemek servisi yapmak için bir yerin ayrılmış olmasıdır. Bunların dışında eğitilmiş grupların ve eğitimsiz grupların gittikleri kahvehaneler de kendi içlerinde farklılıklar göstermekteydi. Dolayısıyla burada hizmet çeşidi ve kalitesi, gidilen kahvenin seçiminde etkili olmaya devam etmektedir. Fakat bu seçimlerde asıl önemli etkenin, kahvehanelerin bir sosyalleşme alanı olmasından dolayı sosyal etkileşime girilecek kişilerin seçimi, yani o kahvehaneye giden kişilerin özellikleridir. Sonuç olarak ele aldığımızda bu kadar çeşitli kriterlerle açılan kahvehaneler, o kahvehaneye giden homojen gruplar için, daha çok grup içine kapanmayı beraberinde getirmiştir. Bu açıdan bakıldığında kahvehanelerin ilk açıldıkları yıllardaki; kaynaştıran, toplumsal hiyerarşiyi geçici süreyle bir

Anadolu'nun İlk Kamusal Mekânı: Kahvehane

mekan bağlamında ortadan kaldıran etkisi, sonraki yıllarda yok olmuştur. Süreç içerisinde toplumsal yapıdaki değişikliklerle birlikte süreç içerisinde kahvehaneler yine hiyerarşinin ortadan kalktığı yerler olmuşlardır.

6.MEKÂNSAL YAPILANMA VE ETKİNLİKLER

Kahvehanelerin yaygınlaşması ile birlikte, kahvehaneler loncalar gibi kendi içlerinde bir örgütlenmeye gitmişler, kahvehaneler belli merkezlerde yoğunlaşmaya başlamış ve vakit geçirmenin, sosyalleşmenin yeni mekanları olmuşlardır. Zamanın kahvehanelerini günümüzün eğlence mekanları olan disko, kafe, bar gibi mekanların genelde belli semtlerde bir arada bulunması gibi değerlendirebiliriz. Doğaldır ki, bu değerlendirmemizi yaparken bu kahvehanelerin sadece erkeklerin sosyalleşme alanları olduğu gerçeğini gözardı etmememiz gerekmektedir. Ele alacağımız tüm kahvehane etkinliklerinin en başında kahvehanelerin birer sohbet yeri olduğunu vurgulamalıyız. Bunun yanında kahvehanelerin vakit geçirme, aylıklık yerleri olduğu da vurgulanmalıdır. Özellikle yeniçeri kahvehaneleri tam bu iş için uygun düşmekteydi. Bunun yanında kahvehaneler bolca sohbet etmeye imkan tanıdığı için fikir alışverişlerinin ve etkileşimin en yoğun olduğu, dönemin kamuoyu oluşturma merkezleri olmuşlardır. Böylece kahvehaneler ticaret, eğitim, nezaket, sanat üzerine fikir akışının olduğu yerler olmaya başlamıştır (Georgeon, 1999: 49).

Zaman içerisinde kahvehanelerinde kendi içerisinde bir adabı, geleneği oluşmuştur. Örneğin sonradan gelen kişilere kahve ısmarlama, bozdurulan bir miktar paranın tümünün bu mekanda harcanması gibi kahvehanelerin kendi içinde bir dizi informal kuralları da bu dönemde oluşmaya başlamıştır. Oluşan bu kurallar dizgesi içerisinde tavla, satranç, dama gibi mücadeleci oyunlar da kahvehanelerin en başat etkinlikleri olarak görünmektedir. Diğer önemli etkinlikler ise kahvehanelerin ekstradan sunduğu gösterilerdi. Bu tip gösteriler kahvehanelerin müşterilerini arttırmak için yapılmaktaydı ve bunların en yaygını da meddah gösterileriydi. Orta oyunu, Karagöz ile Hacivat ve kukla gösterileri kahvehanelerin sundukları etkinlikler arasında yer alan önemli etkinliklerdi. Bunu dışında müzik (musiki) grupları da buralarda müzik yaparlardı. Bu tür etkinliklerin ücretini kahveci karşılamaktadır, fakat bunun yanında müşterilerin de gösteriyi yapan kişilere bahşiş verdikleri kaynaklarda geçmektedir. Hatta ilerleyen dönemlerde kahvehanelerde dansözlerin dans ettikleri vurgulanmaktadır.

Zamanla kahvehanelerdeki tüketim yelpazesi giderek genişlemiştir. Bunların en önemlilerinden birisi de, hatta bunu bir tüketim maddesi olmaktan ziyade bir kahvehane etkinliği olarak da değerlendirebileceğimiz, nargile içme alışkanlığıdır. Kahvehanelerin yaygınlaştığı bu ilk dönemde klasik olarak hemen hemen tüm kahvehanelerde rastlanan nargile, günümüzde her kahvehane de değil özel nargileci kahvehanelerinde bulunmaktadır. Yine bu

Savaş ÇAĞLAYAN

dönemde şerbet de kahvehanenin ürünler listesinde yerini almıştır. Bu dönem de kahvehanenin ürün listesine giren bir başka içecek olan çay ise toplumsal hayata girme konusunda kahve kadar zorluk çekmemiş, hiçbir muhalefet ile karşılaşmadan kahvehanelerin içecek yelpazesindeki yerini almıştır. Bu içeceğin yaşamsal alanda kendisine yer bulmasında İstanbul'a yerleşen İranlıların ve Azerilerin önemi büyük olmuştur. Bir içecek olarak çayın imajı kahveye göre çok iyi bir durumdaydı ve çay, özellikle de beş çayı içme adeti, modernleşmenin bir parçası gibi algılanıp, büyük destek bulmuştur. Bu dönem için kahvehanede kahve geleneksel olanı, çay modern olanı temsil ediyordu diyebiliriz. Çay olgusunun bu şekilde gelişmesinde ve tepki almamasında, hatta onay görmesinde iki olay başat rol oynamıştır. İlk olarak kahvenin bu konuda bir öncülük yaparak, kişilerin haram konusundaki ön yargılarını yıktığını vurgulamalıyız. İkinci olarak vurgulamamız gereken nokta ise çayın girdiği tarihsel dönemde ülkedeki müthiş Batılılaşma rüzgârı ve arzusudur. Ayrıca çayın kahveye göre daha ucuz olması da bu yönelmeyi etkileyen başka bir unsurdur. Çünkü aradaki fiyat farkının gayet bariz olduğu, bir fincan kahvenin ederinin dört bardak çayın ederiyle eşit olduğu (Georgeon, 1999: 57) belirtilmektedir. Tüm bu etkenlerden özellikle de isminin temiz olmasından dolayı, kahvehaneye benzeyen hatta isminden başka kahvehaneden hiçbir farkı olmayan çayevleri de kamusal alanda yerini almıştır. Yaşanılan tüm bu gelişmeleri “Kahve “çay salonu”na girmemiş, “kahve evi”ne giren çay olmuştur.” (Carlier, 1999: 197) şeklinde özetleyebiliriz.

Kahvehaneye giren ve toplumsal işlevini farklılaştıran geliştiren diğer bir grup etken de iletişim araçlarıdır. Bu nesnelere gazete, ilk olarak kahvehanelerdeki yerini alan yayın organıdır. Gazete kahvehanelere girdiği günden beri hala kahvehanelerin ayrılmaz bir parçasıdır. Gazetenin kahvehanede yer almaya başlamasıyla birlikte kahvehane içinde yeni bir etkinlik şekli olarak gazete okumak gündeme gelmiştir. Gazete sayesinde kahvehane müdavimlerinin sayısı artmıştır. Okuma yazma oranının düşük olduğu dönemlerde gazete kahvehanede toplu halde okunmaktaydı. Bazen kahvecinin bu işle görevlendirdiği kişi bu işi yapar, bazen de kahve müdavimlerinden birisi gönüllü olarak bu okumayı yapardı. Bu aktiviteyle birlikte basın, kahvehaneler aracılığıyla da geniş halk kitlelerine, hatta hedef kitlesi dışındaki okuma yazma bilmeyen kişilere kadar ulaşıyordu. Böylece kamuoyu oluşturmada kahvehaneler basının yanında çok önemli bir noktaya gelmişlerdir. Ayrıca biraz daha ileriye gidip basın ve kanaat önderlerinin bulunduğu yer olarak; kahvehane, toplumsal yaşama yön veren çok önemli bir mekan kimliğine kavuşmuştur diyebiliriz. Gazetenin kahvehaneye girmesiyle birlikte gazete okuma alışkanlığı kahvehanenin cazibesini artıran bir başka etken olmuştur. Böylece gazete okuma alışkanlığı kahvehanelerin başat işlevlerinden birisi haline geldi. Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul'da yapılan bir ankete göre, yüz yirmi kişiden kırk altısı yani yaklaşık yarısı kahvehaneye gazete okumak için gittiğini belirtmiştir (Georgeon, 1999: 71).

Anadolu'nun İlk Kamusal Mekânı: Kahvehane

Kahvehanelerde bir aktivite olarak bu okuma işinin gelişmesi isim olarak farklı fakat işlev olarak kahvehanelere yakın yeni bir kamusal alan yarattı: Kırathane. Bu kamusal mekanda baskın olarak kıraat yani okuma etkinliğinin ortaya konduğu görülmektedir. Bu tip yerlerde genel olarak gazetenin dışında birçok okunacak kitap, dergi, broşür bulunduğu bilinmektedir. Tabii ki bolca okuma odaları da böyle bir mekan için gerekliydi. 1857 yılında açılan ilk kırathane üç katlı olup; giriş katında depo ve matbaa, birinci katta okunacak materyallerin bulunduğu ve içecek servisinin yapıldığı okuma alanı vardı. En üst katta ise konaklamak isteyenler için odalar olduğunu bildiriyor Georgeon (Georgeon, 1999: 71). Kendisine kahvehanede yer bulan bir başka büyük yenilik olan radyo, yine kahvehaneler aracılığıyla halka tanıtılmış, çok yaygın olarak evlerde bulunmadığı dönemlerde benzer şekilde, gazete gibi kahvehaneler aracılığıyla halka ulaşmıştır. Zamanla köy kahvehanelerine kadar giren bu kitle iletişim teknolojisini gramofon takip etmiş, böylece kahvehane de yeni bir eğlence şekli ortaya çıkmıştır.

Tekrar dönüp tarihsel olarak bakmaya devam edersek, gazete ve radyonun kahvehaneye girmesiyle birlikte, artık kahvehanenin aracılığıyla kamuoyunun oluşumundan bahsedebiliriz. Ayrıca gelişen fikir akımları, öncüleri tarafından yine kahvehaneler aracılığıyla tabana yayılmaya çalışılmıştır. Bu fikir akımları için birer haberleşme merkezleri olarak da kullanılan bu kahvehaneler yönetim tarafından yakın takip altına alınmış ve sürekli hafiyeler tarafından gözetlenmiştir (Georgeon, 1999: 70). Jön Türk, Yeni Osmanlı gibi düşün akımlarının öncüleri ve yandaşları kahvehanelerde ideolojik eğitim faaliyetleri uygulamaya başlamışlardır. Böylece kahvehanelerin toplumsal yapıdaki rolü farklılaşmış, etki şekli ve gücünde bariz bir değişim olmuştur. Bu çalışmaların dozu iyice artmış, kahvehanelerde söylevlere, hatta halka açık konuşmalara kadar varmıştır. 1911 yılında Yusuf Akçura'nın "Türklerin Medeniyete Yaptıkları" isimli konuşmasını Fevziye Kahvehanesinde yapması, yine aynı kahvehanede ilk sinema gösteriminin yapılması (Georgeon, 1999: 73), kahvehanelerin dönemin toplumsal dokusu içerisindeki yerini net bir şekilde anlamamıza yardımcı olmaktadır. Tüm bu gelişmelerden anlaşılacağı gibi kamuoyu oluşturmada kahvehane caminin de önüne geçerek, en etkili kamusal siyaset alanı olmuş ve siyaset kahve fincanları, çay bardakları, nargileler arasında yapılmaya başlanmıştır. Bu gelişmeyle birlikte kahvehaneler kayda değer bir siyasi işlev kazanmış, Jön Türk ihtilali ile birlikte başlayarak (Georgeon, 1999: 76) günümüze kadar süren siyasi taraftarlık kahvehanelere girmiştir. Böylece, mekan ile grup arasındaki etkileşime bağlı olarak, mekan siyasi bir kimlik kazanmıştır. Siyasi yapının içinde ve siyaset yapılan kamusal bir alan olarak kahvehanelerimizi, aydınlanma çağının Paris Kafeleri ile karşılaştırmamız güç olsa da kendi özgün yapıları içinde büyük ve olumlu bir siyasi işlev yerine getirmişlerdi.

Ortaya koyduğumuz tüm kanıtlar bize göstermektedir ki artık

Savaş ÇAĞLAYAN

kahvehane toplumsal yapının ayrılmaz bir parçası haline gelmiş, yerini sağlamlaştırmıştır. İlk olarak kent kahvehanelerinde başlayan tüm bu gelişmeler, yer aldıkları coğrafi bölgeye göre belli bir gecikmeyle köy kahvehanelerine ulaşmışlar, böylece kahvehaneler toplumun her kesimini saran bir değiştirme, dönüştürme ve kamuoyu oluşturma misyonunu gerçekleştirmişlerdir. Şehirlerde farklı ırktan, farklı dinden, farklı dilden ve farklı toplumsal katmandan olan kişileri homojenize etme görevini de yerine getiren kahvehaneler; köyde pek çok açıdan homojen olan topluluğun siyaseten bölünmüşlüğü (Demokrat-Halkçı), siyasetin kahvehaneye girmesi ile birlikte kendisini mekansal ayırım biçiminde de dışa vurmuştur diyebiliriz. Hızla değişmekle birlikte, bu durumun etkisini hala görmekteyiz: Bu bölünmüşlük kahveye alınan gazeteden duvara asılan süslemelere, sürekli çalınan müziklere kadar pek çok şeyi etkilemektedir. Özellikle bu durumu sürekli aynı (sabit) gruba hizmet eden kahvehanelerde, daha çok da köy kahvehanelerinde görmekteyiz.

7. SONUÇ

Kahvehane olgusuna tarihsel çerçeveden baktığımızda, Anadolu topraklarının en eski kurumlarından bir tanesi olduğunu gözlemekteyiz. Camiye olan bağımlılığından kurtularak, rüşünü ispat eden kahvehane tarihsel süreç içerisinde yerleşim alanlarının ayrılmaz bir parçası olmuş ve birçok değişimi geçirmiştir. Kentsel mekanlarda camiye olan bağından tamamen kurtulan kahvehane'nin, bazı köysel mekanlarda halen

camiiyle olan bağımlılığını sürdürdüğünü de görmekteyiz. Tarihsel perspektiften bakıldığında, içme ediminin mekanla ilişkilendirildiği kahvehanelerde genel prensipler açısından birçok özelliğin ilk yıllarda olduğu gibi varlığını sürdürmeye devam ettiğini görmekteyiz. Yaşanan en büyük değişim kahvehane çeşidinde ve isimlendirme çabalarında gerçekleşmektedir. Çünkü kahvehaneler içecek tüketilen bir mekandan daha çok, sosyal yapıdaki her katmanı farklı mekanlar aracılığıyla temsil etme kabiliyetine sahip gelenekseli temsil eden sosyalleşme ve güvenlik alanlarıdır. Bundan dolayı kahvehaneler nitel ve nicel açıdan çeşitlilik arz etmektedir. Süreç içerisinde de bu çeşitlenme, toplumsal yapıdaki çeşitlenmeye bağlı olarak artmaktadır. Bu tarihsel gelişmeyle birlikte çağımızda farklı bir sosyalleşme mekanı olarak kafe olgusunun varlığını giderek artırmaya başladığını fark ediyoruz. Genel bir kanı olarak kafe mekan olarak modern bir olguyu temsil etmektedir. Bu modernlik algısı, mekanın dizaynından ve sunulan ürünlerin farklılığından kaynaklanmaktadır. Bu modernlik algısıyla birlikte markalaşmanın ve tüketim kültürünün berberinde getirdiği bir sonuç olarak, kafeler tabakalı toplumsal yapının yeni simgesel göstergeleridir. Artık kafeye gitmedeki temel amaç mekanda sunulan ürünlerin tüketilmesinden daha çok, markalaşmış olan ve genelde tek tip dizayn edilen o mekanda bulunmaktır. Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse, mekanda sunulan ürünleri değil o mekanı tüketmektir.

Anadolu'nun İlk Kamusal Mekânı: Kahvehane

KAYNAKÇA

- Carlier, O. (1999). Magrib Kahvehanesi: Erkek Sosyalliği ve Yurttaşlık Hareketleri. H l ne Desmet-Gr goire ve François Georgeon (Ed.). *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*. İstanbul: YKY.
- Evren, B. (1996). Kent Yaşamı ve Kahvehaneler, *Yeni Türkiye*, Habitat II  zel Sayı.
- Georgeon, F. (1999). Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İstanbul Kahvehaneleri. H l ne Desmet-Gr goire ve François Georgeon (Ed.). *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*. İstanbul: YKY
- Gr goire, H. (1999).  ns z, H l ne Desmet-Gr goire ve François Georgeon (Ed.). *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*. İstanbul: YKY
- Hattox, R. (1998). *Kahve ve Kahvehaneler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Heise, U. (2001). *Kahve ve Kahvehane*. İstanbul: Dost.
- Kırlı, C. (2000). Kahvehaneler ve Hafiyeler: Osmanlı'da Sosyal Kontrol. *Toplum ve Bilim*, Kış 1999-2000.
- Saraçgil, A. (1999). Kahve'nin İstanbul'a Girişi. 16. ve 17. Yüzyıllar. H l ne Desmet-Gr goire ve François Georgeon (Ed.). *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*. İstanbul: YKY.
- Tuchscherer, M. (1999). Osmanlı Döneminde Mısır Kahvehaneleri. 16.-18. Yüzyıllar. H l ne Desmet-Gr goire ve François Georgeon (Ed.). *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*. İstanbul: YKY.